Ба Шурои диссертатсионии 6D.КОА-018 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17)

ТАҚРИЗИ

роҳбари илмӣ ба диссертатсияи Анушервони Исрофил дар мавзуи “Одатҳо дар муомилоти маданӣ” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 12.00.03 - Ҳуқуқи гражданӣ; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ

Мутобиқати мухтавои диссертатсия ба номи мавзӯъ ва ихтисосе, ки тибқи он таҳқиқот анҷом дода шудааст.

Мавзуи таҳқиқотии Анушервони Исрофил дар мавзуи «Одатҳо дар муомилоти маданӣ» яке аз мавзуҳои мубрам ва таҳқиқнашуда дар илми сиёсии ватанӣ мебошад. Тахассус, мавзуъ ва мазмуни таҳқиқоти диссертатсионӣ ба шаҳодатномаи ихтисосҳо мувофиқ буда, диссертатсия ба ихтисоси мавзуи таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси ихтисоси 12.00.03 – Ҳуқуқи гражданӣ, ҳуқуқи соҳибкорӣ, ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ (илмҳои ҳуқуқшиносӣ) мувофиқат менамояд.

Мубрамияти мавзӯи интихобнамудаи Анушервони Исрофил “Одатҳо дар муомилоти маданӣ” пеш аз ҳама дар он ифода меёбад, ки аз замони гузаштани кишвари мо ба муносибатҳои бозорӣ, бунёди инфрасохтори нави молиявию иқтисодӣ, рушди соҳибкорӣ дар баробари танзими ҳуқуқӣ ва шартномавӣ зарурати муттаҳид намудани манбаъҳои иловагии танзими ҳуқуқӣ ба миён омаданд. Бо ин зарурат ба Кодекси мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КМ ҶТ) мафҳуми «одати муомилоти корӣ» дохил карда шудааст. Ин ба он вобаста буд, ки давлат таъсири худро ба муносибатҳои ҳуқуқии хусусӣ ҳадди ақал кам карда, ба иштирокчиёни онҳо имкони бештари фаъолияти мустақилона бо ҳамдигарро фароҳам овардааст. Давлат танҳо ҳуқуқи назорат, бақайдгирӣ, инчунин ҳуқуқи иштирок дар муносибатҳои шартномавӣ ва молумулкиро дар баробари дигар шахсони ҳуқуқӣ нигоҳ медорад.

Одатҳои ҳуқуқӣ дар давлатҳои демократии муосир нишондиҳандаи мустақилият ва худидоракунии субъектҳои ҳуқуқи маданӣ буда, ба қонунгузор имкон медиҳад, ки ба соҳаи муносибатҳое, ки тарафҳо мустақилона ҳал карда метавонанд, дахолат накунад. Одатҳои муомилоти корӣ муаллифи алоҳидаро надоранд ва ҳуқуқэҷодкунии коллективиро дар назар дорад. Эҷодкунандагони меъёрҳои ҳуқуқии одатӣ, ки рафторашон одатро ташкил медиҳад, худи субъектҳо буда, ҳуқуқҳои субъективии мадании худро амалӣ менамоянд. Дар одатҳои муомилоти корӣ муносибати

фарҳангии тарафҳои муносибати ҳуқуқи маданӣ ошкор мегардад. Ба шарофати одатҳои муомилоти корӣ арзишҳои фарҳангӣ, анъанаҳо ва хусусиятҳои соҳибкоронро муайян кардан мумкин аст, ки ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи фардият ва беназири соҳибкорӣ дар кишварҳо ва халқҳои гуногун сухан ронем.

Эътироф намудани одатҳои муомилоти корӣ, ҳамчун манбаи ҳуқуқ, аз як тараф, монополияи давлатро дар танзими қоидаҳо коҳиш медиҳад, аз тарафи дигар давлат меъёрҳои ҳуқуқи одатиро эҷод накунад ҳам, талаботи одатро муайян мекунад, дар қонун имконияти танзими муносибатҳои ҳуқуқии маданиро тавассути одатҳои ҳуқуқӣ ифода менамояд, яъне татбиқи онро иҷозат медиҳад. Маълум мешавад, ки давлат бо соҳибкорон як навъ «шартнома» мебандад, ки он ҳуқуқи давлатро оид ба талаб намудани иҷрои талаботи муқаррарнамудаи худ муайян мекунад (моддаи 5-и КМ ҶТ — одат бояд: 1) инкишоф дода шавад, 2) дар ҳама гуна соҳаи фаъолияти сохибкорӣ васеъ истифода шавад, 3) ба қонун ё шартнома мухолиф набошад. 4) ва уҳдадориҳои давлатро оид ба назорати иҷрои талаботи дар одатҳои муомилоти корӣ пешбинишуда муайян менамояд, яъне ҳуқуқу уҳдадориҳои субъективии тарафҳои фаъолияти соҳибкориро.

Зарурати баланд бардоштани мақоми одатҳои корӣ ҳамчун воситаи танзими муносибатҳои молумулкӣ таҳияи назариявиро тақозо мекунад, ки барои дарки табиати ҳуқуқии институти баррасишаванда имконият дода, асоснок намудани шароит ва имкони татбиқи он дар амал, ташаккули мафҳуми муосири одатҳоро на ҳамчун ёдгории ҳуқуқӣ, балки ҳамчун манбаи амалкунандаи ҳуқуқи мадании Тоҷикистонро нишон медиҳад. Одати муомилоти корӣ аз он ҷиҳат сарчашмаи ҳуқуқ мебошад, ки меъёрҳои он нисбат ба доираи номуайяни шахсон татбиқ мешавад, яъне меъёрҳои он меъёрӣ ва умумӣ мебошанд. Меъёрҳои шартномаи маданӣ бошанд, инфиродӣ буда, танҳо барои тарафҳое, ки ин шартномаро бастаанд, ҳатмӣ мебошанд.

Дар айни замон қонунгузор ба истилоҳоти «одати муомилоти корӣ», «одатҳои маҳаллӣ», ба категорияи «одатӣ» ва ғайра муроҷиат намуда, нисбат ба пеш фаъолона онҳоро истифода менамояд.

Бо вуҷуди таҷдиди назар, муносибати воқеии қонунгузор ва ҳуқуқтатбиқкунанда ба чунин шакли мушаххаси ташаккули ҳуқуқ, ба монанди одатҳо, ки хеле пеш аз қабули Кодекси нави мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул ёфта буданд, тағйироти ҷиддӣ надидааст. Мавқеи одатҳо дар низоми танзимкунанда ҳануз ҳам охирин мебошад ва татбиқи он дар амал як падидаи камёфт ва қариб истисно мебошад. Дар қонун зиёд истинод гардидан ба одатҳо, ҳамчун нақши расмиро мебозад. Меъёрҳои зиёди ҳуқуқи одатӣ дар матни ҳуқуқ ҷой дода шудаанд, ки онҳо аллакай ба меъёрҳои ҳуқуқӣ

табдил ёфтаанд ва бархам додани меъёрхои ҳуқуқӣ ба қоидаҳои одатҳо табдил додани ин қоидаҳоро боиси риоя нашудани ин қоидаҳои рафтор намегардонад.

Одатҳои муомилоти корӣ дар тӯли солҳо ва баъзан даҳсолаҳо инкишоф меёбанд. Дар Иттиҳоди Шуравӣ одатҳои ҳуқуқӣ танҳо дар соҳаи ҳуқуқи тиҷоратӣ ё байналмилалӣ инкишоф меёфтанд, на дар сохаи ҳуқуқи сохибкорӣ, зеро дар он замон ҳуқуқи соҳибкорӣ вуҷуд надошт. Одати муомилоти корӣ ҳамчун институти ҳуқуқӣ ва манбаи ҳуқуқ муддати тӯлонӣ амал мекунад. Бо вуҷуди ин, тамоюли қонуни мадании Тоҷикистон чунин аст, ки соҳибкорон ба ҷои он ки меъёрҳои одатиро роҳнамоӣ кунанд, дар шартнома қоидаҳои муайяни муқарраршудаи рафторро нишон медиҳанд, зеро бори гарони исбот кардани он, ки одати корӣ таҳия шудааст ва оё чунин қоидаҳо рафтор дар ихтиёри кредитор аст, на қарздор, балки дар мавриди танзими шартномавӣ тартиби исботи ҳуқуқу уҳдадориҳои субъективӣ соддатар аст ва худи ҳуқуқу ухдадориҳо дар шартнома зикр шудаанд. Одати муомилоти корӣ бояд на аз рӯи муқарраpӣ, балки аз руи одат риоя карда шавад, то ки чунин ҳиссиёте ба амал ояд, ки ба таври дигар кор кардан ғайриимкон мебошад. Дар ин сурат талаботи одати корӣ қонеъ гардонда шуда, ба шартнома дохил намудани ҳуқуқи одатӣ зиёдатист.

Мавқеи муосири олимони соҳаи ҳуқуқи мадани нисбат ба сохтори одатҳои ҳуқуқӣ комилан муайян аст. Муаллиф дар таҳқиқоти худ нишон медиҳад, ки «одат ду унсурро дар бар мегирад - моддӣ (амалҳои давомдор, такрорӣ, якрангӣ) ва равонӣ (боварӣ ба зарурати ин амалҳо). Мисли ҳама гуна меъёрҳои ҳуқуқӣ, меъёри ҳуқуқии одатӣ метавонад дар шакли се унсур – фарзияҳо, диспозитсияҳо ва таҳримҳо ташаккул ёбад. Воқеан, муаллиф комилан дуруст ба хулосае меояд, ки меъёри ҳуқуқии одатиро танҳо аз ҳамин се унсур ташаккул додан мумкин аст, зеро тавсифи мақсади қонунгузорро ба сохтори меъёр дохил кардан мумкин нест, чунки офарандаи ин қоидаи рафтор халқ мебошад ва тавсифи доираи мурочиаткунандагон ҳамчун унсури сохторӣ аллакай дар сатҳи қонунгузорӣ дар м. 5 Кодекси мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон одатҳоро эътироф намудааст.

Аён аст, ки дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон мушкилоти марбут ба ҳуқуқтатбиққунӣ дар мақомоти судӣ вуҷуд доранд. Бо вуҷуди ин, на ҳамеша дар баъзе мавридҳо судҳо дар рафти дида баромадани баҳсҳо аз сабаби нодуруст шарҳ додани муқарароти қонунҳо ба хатогиҳо роҳ медиҳанд. Дар ин ҷо илм ба судҳо ёрӣ расонида метавонад ва бояд ёрӣ ҳам расонад. Таъмини илмии фаъолияти онҳо, ба андешаи мо, барои бартараф намудани як қатор проблемаҳое, ки ба мустақилияти амалишавии адолати судӣ дахл надоранд, ёрӣ

мерасонад. Мувофиқи қ. 2 м. 5 КМ ҶТ ду шарти татбиқи одатҳои корӣ вуҷуд дорад:

-одатҳои корӣ набояд ба муқаррароти қонун ё шартнома мухолифат кунанд;

-одатҳои корӣ набояд ба муқаррароти шартнома ворид шавад.

Агар дар сурати мавҷуд набудани ақаллан яке аз аломатҳо, хулоса дар бораи вуҷуд надоштани одатҳо бояд барояд, он гоҳ мавҷуд набудани яке аз шартҳои татбиқи он ба далели мавҷудият ё набудани одатҳо таъсир намерасонад. Аз ин бармеояд, ки вазъияте имконпазир аст, ки мавҷудияти одати корӣ муқаррар карда мешавад, аммо аз сабаби мавҷуд набудани шартҳо барои амалишавии он татбиқ карда намешавад.

Яке аз сабаби асосии интихоби ин мавзӯъ дар он буд, ки одати муомилоти корӣ як ниҳоди хеле мураккаби ҳуқуқӣ мебошад. Одати ҳуқуқӣ қадимтарин аст, вале то имрӯз ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқӣ аҳамияти худро гум накардааст. Хусусияти одатҳои корӣ дар он аст, ки онҳо чун қоида ба ҳуқуқу уҳдадориҳои субъектҳои ҳуқуқи маданӣ дахл намуда, ҳам дар шакли хаттӣ ва ҳам шифоҳӣ баён карда мешаванд. Нисбат ба дигар манбаъҳои ҳуқуқ бошад талаботи сахттар пешбинӣ мешавад. Ҳуқуқи одатӣ доимо кушиш мекунад, ки қонун шавад. Воқеан, таҳлили амалияи қонунгузории ватанӣ ва хориҷӣ нишон медиҳад, ки одатҳои мавҷуда аксар вақт шарти воқеии ташаккули меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошанд. Одатҳои корӣ нақши ислоҳи норасогиҳоро дар қонун низ мебозанд. Норасогӣ дар қонун бошад падидаи хоси ҳар як низоми ҳуқуқӣ мебошад.

Қонунғузор бояд роҳҳои бартараф кардани онҳоро муҳайё намояд. КМ ҶТ ду роҳи рафъи камбудиҳоро пешбинӣ менамояд: 1) одатҳои муомилоти корӣ ва 2) шабоҳати қонун ё ҳуқуқ. Субъекте, ки одати ҳуқуқиро ташкил медиҳад, халқ аст ва давлат танҳо ба татбиқи он иҷозат дода, имкон медиҳад, ки ин қоидаи рафторро барои ташкилотҳои ғайридавлатӣ (масалан, Палатаи савдо ва саноат) дар маҷмӯаҳои гуногун мустаҳкам намояд. Аммо давлат барои одатҳои ягона ё ҳуҷҷатӣ нисбат ба одатҳои шифоҳӣ ҳеҷ гуна имтиёз намедиҳад. Эътироф намудани одати ҳуқуқӣ ҳамчун манбаи ҳуқуқ ва ба он додани қувваи ҳуқуқии мувофиқ як лаҳзаи хеле мусбат аст, зеро одатҳои муомилоти корӣ нишондиҳандаи фарҳанги соҳибкорӣ ва анъанаҳои он ва риояи он нишондиҳандаи сатҳи шуури ҳуқуқии ҳамон соҳибкор ё тоҷир мебошад.

Ҳамин тавр, давлат барои рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, яъне иттиҳоди худтанзимкунӣ, ихтиёран муттаҳидшудаи одамоне, ки ғояҳои умумӣ доранд ва ба принсипҳои умумӣ риоя мекунанд, шароит фароҳам меорад. Чунин ба назар мерасад, ки тамоми ҷараёни муносибатхои ҷамъиятиро пешгӯи кардан ва инкишофи минбаъдаи

онхоро дидан имконнопазир аст. Қонунгузор дар ҳақиқат ҳар як муносибатҳои ҷамъиятиро бо қоидаҳои ҳуқуқ фаро гирифта наметавонад ва ҳангоми кушиши ин масъалаҳо ба бисёр проблемаҳо дучор мешавад, на ҳамеша онҳоро бо усулҳои демократӣ хал мекунад, аксар вақт монополияи худро ба маҷбуркунӣ истифода мебарад. Танзими аниқ, дақиқ ва муфассали қонунгузорӣ бо ҳуқуқи оммавӣ татбиқ карда мешавад, зеро яке аз субъектҳои ҳуқуқи оммавӣ ҳамеша давлат мебошад, ки аз ҷониби мақомот ва шахсони мансабдоре, ки давлат ба ин кор бевосита ваколатдор намудааст, намояндагӣ мекунанд. Ҳуқуқи маданӣ як соҳаи ҳуқуқи хусусӣ мебошад, ки дар он мавҷудияти давлат дар танзими муносибатҳои он камтар эҳсос карда шавад, зеро муносибатҳо дар ҳуқуқи маданӣ бояд ба баробарӣ, мухторияти ирода ва мустақилияти молумулкии иштирокчиёни онҳо асос ёбанд, ки хусусияти хоси ин муносибатҳоро пешакӣ муайян мекунад. Ҳар қонунгузории хуб бояд пеш аз ҳама ба ҳолати мавҷуда асос ёфта, танҳо баъд аз он муносибатҳои муайяни ҷамъиятиро бо меъёрҳои ҳуқуқ танзим намояд. Қонунгузорӣ ҳамеша каме дер мемонад. Дар ин ҷо чунин воситаҳо, ба монанди принсипи озодии шартнома, меъёрҳои диспозитивӣ, одатҳои муомилоти корӣ ва усулҳои шабоҳати қонун ё ҳуқуқ ба кӯмак меоянд.

Судҳо қарорҳои худро ба одатҳои муомилоти корӣ асос намуда, дар аксари ҳолатҳо мазмуни онро дар санади судӣ дарҷ намекунанд ё онро хеле норавшан баён мекунанд. Дар натиҷа маълум нест, ки суд дар ҳақиқат одатҳои муомилоти кориро ба чӣ асос намудааст. Ба ин муносибат ба судҳо тавсия кардан ба мақсад мувофиқ аст, ки дар санади судӣ амалияи муайяншудаи одатҳои муомилоти кориро дар шакли меъёри возеҳи ҳуқуқӣ тартиб диҳанд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар омӯзиши доктринаи муосири ҳуқуқии ҳам ватанӣ ва ҳам хориҷӣ бо мақсади муайян кардани тамоюлҳои пайдошаванда вобаста ба мавзӯи таҳқиқот ифода ёфтааст. Таҳлили қонунгузории як қатор давлатҳо имкон медиҳанд, ки табиати муайянгардидаи одатҳои муомилоти кориро ҳамчун институти мустақили ҳуқуқи маданӣ, ки бевосита ба ҳалли баҳсҳо дар судҳои таъсир мерасонанд, пешниҳод карда шудааст.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар муайян кардани монандӣ ва тафовут дар амалияи судҳо бо таҷрибаи ҳалли баҳсҳо дар судҳои кишварҳои хориҷӣ ифода меёбад. Натиҷаҳои муқоисаи бадастомада метавонанд ҷиҳати такмили қонунгузорӣ хизмат кунанд.

Дастовардҳои рисола метавонад дар ҷараёни таълими курси «ҳуқуқи маданӣ» ва “ҳуқуқи соҳибкорӣ”; таҳияи маводҳои таълимӣ ва тавсияҳои методӣ оид ба мавзӯи таҳқиқот, ҳангоми нашри маҷмӯаҳое, ки таҷрибаи судҳоро ҷамъбаст мекунанд, истифода шавад.

Теъдод ва мувофиқати интишороти натиҷаҳои асосӣ ба талаботи мавҷуда.

Натиҷаҳо доир ба мавзуи рисола, мафҳум ва моҳияти он дар 5 васоити таълимӣ, 18 мақолаҳои илмӣ инъикос гардидааст, ки 7-тои онҳо дар маҷаллаҳои аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсиядодашуда ва 11-тоаш дар нашрияҳои дигар ба табъ расидаанд. Зикр намудан ба маврид аст, ки теъдоди маводи чопшуда ба банди 35 Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, таҳти №267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ мебошанд. Дар интишорот натиҷаҳои асосӣ, хулосаҳои таҳқиқот ва тавсияҳои амалии муаллиф инъикоси худро ёфтаанд.

Саҳми довталаб дар иҷрои таҳқиқоти диссертатсионӣ. Саҳми шахсии муаллифи рисола бо сатҳи навгонии илмии диссертатсионӣ, нуктаҳои илмии барои ҳимоя пешниҳодшуда, мақолаҳои илмӣ, маърӯзаҳо дар семинарҳои назариявӣ ва конференсияҳои илмӣ, инчунин дар таҳияи лоиҳаи тағийру иловаҳо ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ тасдиқ карда мешавад. Дар баробари ин, услуби навиштан, ҳалли масъалаҳо ва услуби рисола саҳми шахсии муаллифи рисоларо инъикос мекунад.

Дар рафти таҳқиқот дар рисола чунин ақида ташаккул ёфт, ки одатҳои ҳуқуқӣ дар муомилоти ҳуқуқи маданӣ маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки дар соҳаи муайяни фаъолияти инсон, гурӯҳи иҷтимоӣ ё ҷойе, ки дар натиҷаи такрори якчандкаратаи шаклҳои муайяни рафтор хусусияти ҳатмӣ пайдо намуда, бояд бо маҷбуркунии оммавӣ ва барои танзими муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқии маданӣ тибқи иҷозат ва тартиби муқаррарнамудаи давлат истифода мешаванд.

Дарки мукаммал дар бораи хусусиятҳои татбиқи одатҳои ҳуқуқӣ дар танзими муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ саҳмгузорӣ ба рушди ҳуқуқҳои маданӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар рисола як қатор муқарраротӣ назариявӣ, хулосаҳо ва тавсияҳо оид ба такмили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шудааст.

Диссертатсияи Анушервони Исрофил ба талаботи бандҳои 31 ва 33 Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, таҳти №267 тасдиқ шудааст, мутобиқат менамояд.

Диссертатсия аз ҷониби муаллиф мустақилона навишта шуда, дорои мазмун ва мантиқи ягонаи дохилӣ мебошад. Сатҳи навгонии илмии диссертатсия, нуктаҳои илмӣ ва пешниҳоду тавсияҳои амалие, ки ба ҳимоя пешниҳод шудаанд, мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-амалӣ саҳми шахсии муаллифро тасдиқ менамоянд. Инчунин, тарзи навишт, масъалагузорӣ ва услуби таҳқиқоти илмӣ саҳми шахсии муаллифи диссертатсияро нишон медиҳад.

Хулоса, рисолаи диссертатсионии Анушервони Исрофил ба талаботҳо оид ба таҳқиқотҳои диссертатсионӣ дар мавриди дарёфти дараҷаи илмии номзади илм мувофиқ буда, муаллифи он сазовори ноил гардидан ба дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 12.00.03 - Ҳуқуқи граждан; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ мебошад.

Роҳбари илмӣ:
Сарходими илмии Институти фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқиба номи
А. Баҳоваддинови Академияи миллии
илмҳои Тоҷикистон, узви вобастаи
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор, Арбоби илм ва
техникаи Тоҷикистон Раҳимзода М.З.

Имзои Раҳимзода М.З.-ро тасдиқ мекунам:
Сардори шуъбаи кадрҳои ИФСҲ АМИТ Абдураҳмонзода Б.А.

«1» октябри соли 2024

Суроғаи муқарриз:
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.
Тел.: +992 (37) 225-77-77
E-mail: www.zabir54@ mail.ru